

MYŠLENÍ
SOUČASNOSTI

Potomnost
Figury následování
v moderním myšlení
a estetice
Gerhard Richter

KAROLINUM

Potomnost

Figury následování
v moderním myšlení a estetice

Gerhard Richter

Z anglického originálu *Afterness: Figures of following in modern thought and aesthetics*,
vydaného roku 2011 nakladatelstvím
Columbia University Press v New Yorku,
přeložil Jan Petříček

Vydala Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum
Praha 2022
Edici Myšlení současnosti řídí Miroslav Petříček
Grafická úprava Zdeněk Ziegler
Redakce Jan Havlíček
Sazba DTP Nakladatelství Karolinum
První české vydání

© 2011 Columbia University Press
Translation © Jan Petříček, 2022

ISBN 978-80-246-4548-3
ISBN 978-80-246-5167-5 (pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

Po filozofii následuje filozofie. Tímto po však je proměněna.

– Jean-François Lyotard

Dokonce i Kristova smrt byla jen jeho začátkem.

– Ernst Bloch

Pouze jak je opakovatelné. Minulost – zakoušená jako skutečná dějinnost – je všechno, jen ne pryč (das Vorbei).

– Martin Heidegger

*Modernita existuje ve formě touhy smazat vše,
co jí předcházelo, v naději, že konečně dosáhneme bodu,
který by bylo možné označit jako pravou přítomnost,
počátečního bodu vyznačujícího nové východisko.*

– Paul de Man

Úvod: Logika potomnosti /9

1. Potomnost a modernita: Genealogická poznámka /39
2. Potomnost a kritika: Paradigmatický případ /53
3. Potomnost a estetika: Konec bez konce /72
4. Potomnost a *Rettung*: Lze něco zachránit tím,
že to budeme hájit? /93
5. Potomnost a překlad: Politika přenosu /112
6. Potomnost a obraz (I): Rozrušující fotografie /149
7. Potomnost a obraz (II): Ústup obrazu /174
8. Potomnost a zkušenost (I): Může být naděje
zklamána? /192
9. Potomnost a zkušenost (II): Nové promyšlení
prostého myšlení /209
10. Potomnost a zkušenost (III): Truchlení, vzpomínání
a fikce předchůdnosti /229
11. Potomnost a prázdný prostor: Už ne a ještě ne /245

Doslov: Po slovech /253

Poděkování /259

Jmenný rejstřík /261

ÚVOD

LOGIKA POTOMNOSTI

Když se mnou nedávno jeden doktorand probíral, jak nejlépe uspořádat dizertaci, navrhl, že nejprve napíše úvod a potom jednotlivé kapitoly. Ve své odpovědi jsem mu skoro bez váhání vysvětlil nepsanou strategii psaní. K údivu studenta – jenž dosud nikdy nepracoval na textu o rozsahu knihy – jsem mu plán rozmlouval a poučil jsem jej, že úvod se téměř vždycky píše až *po* dokončení textu, tedy *na závěr*. Tato poučka, kterou znají všichni zkušení spisovatelé – že úvod se nachází na začátku, ale takřka bez výjimky vzniká až jako opožděný dodatek k tomu, co už bylo napsáno –, svědčí o neredukovatelné opožděnosti v jazyku a myšlení. To, co uvádí, předjímá, vysvětluje a zasazuje do kontextu něco, co ještě není přítomné, vždy následuje po tom, čím je domněle následováno. Úvod, balancující mezi předcházením a následováním, je zpětně vynalézán tím, o čem implicitně tvrdí, že to přivádí na svět; představuje *po* pod rouškou jiné temporality, jiné příslušnosti, jiného směřování. Stejně se to má i s tímto úvodem, jenž bude dokončen dlouho poté, co byly napsány následující kapitoly.

Proč knihu začínat touto elementární úvahou o vztahu mezi *před* a *po*, mezi předcházením a následováním? Tímto komentářem o místě úvodu, situovaného těsně za určitým *po*, které je ve skutečnosti *před*, a určitým *před*, které je ve skutečnosti *po*, jsme už vstoupili na půdu, již tato studie chce delimitovat, prozkoumat a zasadit do kontextu, a to v nejrůznějších modulacích, médiích, vztažných rámcích a pojmových rejstřících.

Tato kniha se zajímá o jednu konkrétní figuru modernity, totiž figuru následování, přežívání, nastupování či přicházení po někom nebo něčem: figuru, již bych obecně chtěl nazvat *potomností*. Co to však vlastně znamená, když něco „následuje“

po něčem jiném, ať v jazyce nebo pojmově? Může se „po“ osvobodit od svého předchůdce, anebo ve skutečnosti zůstává – vskrytu a z větší části nepřiznaně – jeho dlužníkem? *Po* není jenom rozměr času. Trpělivý rozbor potomnosti má dalekosáhlý význam pro náš pohled na myšlení, estetickou produkci a esteticko-politické problémy modernity, od Kantovy koperníkové revoluce ve spekulativním myšlení (jež podle jeho názoru zplodila vpravdě *kritickou* filozofii po období její *dogmatické* závislosti) až po padlou západní kulturu, která podle slavného vyjádření přichází „po Osvětlení“. Nejprve však musíme porozumět samotnému našemu porozumění tohoto *po*. Úkolem předkládané studie je prozkoumat toto porozumění bez toho, abychom se snažili jeho neodstranitelné obtíže a jeho nepřístupnost vysvětlení oddisktovat předstíráním, že už předem víme, co toto *po* je – před tou či onou konkrétní manifestací.

Nepůjde zde o historii potomnosti, jež by předpokládala, že jedno *po* jednoduše následuje po jiném v teleo-chronologické následnosti. Místo toho se zaměříme na určité *strukturní* a *pojmové* rysy potomnosti, prostupující přízračnými dozvuky každého aktu následování. Ke konceptualizaci problému, který se toto zkoumání potomnosti snaží zodpovědět, bude užitečné připomenout si Benjaminův zájem o roli pojmu *Nachleben* (pokračující život, přežívání, posmrtný život či následování) v modernitě. Benjamin, inspirovaného historikem umění Aby Warburgem, který termín *Nachleben* razil v oboru ikonografie a v kontextu revoluční teorie dějin umění a estetiky, přitahovala myšlenka, že díla, životy, jazyky a média mají historicitu neredukovatelnou na kontinuum temporálního průběhu, jak je upřednostňoval německý historismus 19. století, spojený například se jménem Leopolda von Rankeho. Jak připomíná francouzský historik umění Georges Didi-Huberman, ve „Warburgově díle termín *Nachleben* označuje přežívání (kontinuitu či posmrtný život a metamorfózu) obrazů a motivů – v protikladu k jejich znovuzrození po vyhynutí či naopak jejich nahrazení obrazovými nebo motivickými inovacemi“. Dále Didi-Huberman píše: „Skoro každý oddíl Warburgovy *Kulturwissenschaftliche Bibliothek* (Kulturněvědní knihovny) začíná sbírkou dokumentů týkajících se uměleckých přežití.“ Odtud plyne koncepce *Nachleben*, která „musí, vezmeme-li ji

vážně, hluboce proměnit naše porozumění tomu, co je historický jev nebo fakt“.¹

Ačkoli Warburgem zavedené uměleckohistorické kategorie jako *das Nachleben der Antike* neboli „přežívání antiky“ sloužily za vzor tak rozdílným historikům umění a teoretikům, jako byli Ernst Gombrich, Erwin Panofsky či Fritz Saxl, Benjaminovo uplatnění pojmu *Nachleben* vyvolalo ještě radikálnější, záhadnější a rozsáhlejší transformaci filozofie dějin a modernity. V Benjaminově chápání pojem *Nachleben* ovlivňuje osudy umění, médií, historie, filozofie a eticko-politických aspektů modernity. Tyto otázky Benjamin nejpropracovanějším způsobem formuluje v poznámkách k projektu *Pasáže* (*Das Passagen-Werk*). V oddílu o teorii poznání vysvětluje svou koncepci následovně:

Geschichtliches „Verstehen“ ist grundsätzlich als ein Nachleben des Verstandnen zu fassen und daher ist dasjenige was in der Analyse des „Nachlebens der Werke“, des „Ruhmes“ erkannt wurde, als die Grundlage der Geschichte überhaupt zu betrachten.

[Historické „rozumění“ je principiálně třeba pochopit jako posmrtný život rozuměného, a proto musíme to, co poznává analyzáta „posmrtného života děl“, „slávy“, považovat za základnu dějin vůbec.]²

¹ Georges Didi-Huberman: *Artistic Survival. Panofsky vs. Warburg and the Exorcism of Impure Time*, přel. Vivian Rehberg a Boris Belay, *Common Knowledge* 9, č. 2 (2003), s. 273–285, zde s. 273 a 275.

Nejranějším systematickým pojednáním o obecném vztahu mezi Warburgovou školou a Walterem Benjaminem je článek Wolfganga Kempa „Fernbilder. Benjamin und die Kunstwissenschaft“, in: *Walter Benjamin im Kontext*, ed. Burkhardt Lindner, Königsstein: Athenäum 1985, s. 224–257, zvl. s. 240–254. Dále srov. Sigrid Weigel: *Bildwissenschaft aus dem „Geiste wahrer Philologie“*. Benjamins Wahlverwandschaft mit der neuen Kunstwissenschaft und der Warburg-Schule, in: *Schrift Bilder Denken: Walter Benjamin und die Künste*, ed. Detlev Schöttker, Frankfurt am Main: Suhrkamp 2004, s. 112–127.

² Walter Benjamin: *Das Passagen-Werk*, in: W. Benjamin: *Gesammelte Schriften*, ed. Rolf Tiedemann – Hermann Schweppenhäuser, Frankfurt am Main: Suhrkamp 1991, sv. 5, s. 574–575; Walter Benjamin: N [Teorie poznání, teorie pokroku], in: W. Benjamin: *Teoretické pasáže*, přel. Martin Ritter, Praha: OIKOYMENH 2011, s. 124 [překlad upraven].

Jestliže úlohou historického rozumění je nejprve ze všeho porozumět tomu, co znamená rozumění – tj. jestliže jeho předpokladem je teorie interpretace, či dokonce radikální hermeneutika –, pak podle Benjamina ono *Verstehen*, které je třeba pochopit (*zufassen*), musíme hledat v *Nachleben*, v němž se dílo nebo myšlenka poprvé ukazují jako ony výzvy či provokace, jimiž jsou. Toto porozumění rozumění se odvíjí přízračně, jako jeho posmrtný život, poté co domnělý okamžik poznání dávno minul. Zakládající moment historického rozumění, to, co Benjamin označuje za *Grundlage der Geschichte überhaupt*, by tedy nebyl moment přítomnosti, jasnosti a transparentního vnímání předmětu, jenž je dostupný a identický se sebou samým, nýbrž by vyžadoval důslednou konfrontaci s tím, co uvnitř díla nebo textu svědčí o radikální ne-současnosti rozumění.

Termín *Nachleben* evokuje nejen přezkoumání historična, ale také opakované porozumění, jež to, co už bylo domněle pochopeno, předává historickému rozumění stále jinými a nepředvídatelnými způsoby. Je to tedy figura opakování, které neopakuje, pokračujícího života a přežívání, jež zůstává spojeno s tím, co bylo dříve, a zároveň se od něj – právě prostřednictvím analýzy tohoto trvajících, byť často neviditelného spojení – odchyluje ve stále nových směrech.

Protože od nás *Nachleben* vyžaduje, abychom přemýšleli ne-synchronistickým a ne-prézentistickým způsobem, musíme zároveň každé setkání s předmětem nebo myšlenkou interpretovat se zaměřením na to, čím už nejsou a čím ještě nejsou – jinak řečeno se zaměřením na jejich pre- a posthistorii. Podle Benjamina je to „přítomnost, co polarizuje dění do pre- a posthistorie [*die Gegenwart, die das Geschehen in Vor- und Nachgeschichte polarisiert*]“.³ Tuto koncepci Benjamin dále rozvádí slovy, že přítomnost „určuje na minulém předmětu, kde se v něm rozestupuje jeho pre- a posthistorie, aby orámovala jeho jádro“.⁴ Tím, že nás *Nachleben* nechává přemýšlet o *Vorgeschichte* a *Nachgeschichte*, učí nás také tomu, že zkušenost historického času nikdy není výhradně zkušenost přítomnosti. Ono *po*, ko-

³ W. Benjamin: *Das Passagen-Werk*, s. 588; N [Teorie poznání, teorie pokroku], s. 138.

⁴ W. Benjamin: *Das Passagen-Werk*, s. 596; N [Teorie poznání, teorie pokroku], s. 145.

lem kterého se *Nachleben* a *Nachgeschichte* otáčejí, je místem, kde je časová zkušenost (a každá zkušenost je zkušenost časová) oslovována, ba od základu determinována *odjinud*. To odpovídá intuici, že zkoumaný předmět či myšlenka ještě (nebo už) nemohou být plně pochopeny, protože moment jejich aktuality nikdy netkví v *Gegenwart* jejich přítomnosti (*presence*) či přítomného času. Nemůže proto existovat žádné *Nachleben* a žádná konfrontace s prehistorií a posthistorií, které by se nedomáhaly toho, abychom se naučili vypořádat se s absolutní nepřítomností – buď v podobě „už ne“, anebo v podobě nepředvídatelného „ještě ne“. Myšlení se zde stává formou pokračujícího života, způsobem přežívání ve světě, kde nic není, čím se zdá.

Mezi poučení, která bychom si měli z této analýzy odnést, patří, že nejplodnější historické bádání je takové, jehož primární zájem leží *jinde*. Jak tvrdí Benjamin:

Für den materialistischen Historiker ist jede Epoche, mit der er sich beschäftigt, nur Vorgeschichte derer, um die es ihm selber geht. Und eben darum gibt es für ihn in der Geschichte den Schein der Wiederholung nicht, weil eben die ihm am meisten angelegenen Momente des Geschichtsverlaufs durch ihren Index als „Vorgeschichte“ Momente dieser Gegenwart selber werden und je nach deren katastrophaler oder siegreicher Bestimmung ihren eignen Charakter ändern.

[Pro materialistického historika je každé období, které sleduje, pouze pre-historií epochy, o níž mu jde. A právě proto proň v dějinách neexistuje zdání opakování, jelikož ony aspekty historického průběhu, které ho nejvíce zajímají, se prostřednictvím svého indexu „pre-historie“ stávají aspekty přítomnosti a mění svůj vlastní charakter podle jejího katastrofického, nebo vítězného určení.]⁵

Je-li období, o něž se historik zajímá, vždy jen *Vorgeschichte* něčeho jiného – což nám může připomenout Benjaminovo vlastní zkoumání německé truchlohry coby indexu modernity

⁵ W. Benjamin: *Das Passagen-Werk*, s. 593; N [Teorie poznání, teorie pokroku], s. 142.

jako takové anebo jeho pozdější posedlost Baudelairovou Paříží 19. století coby prehistorií otázek, které jej zaměstnávaly od konce dvacátých let 20. století –, pak si to, co je nablízku, zasluhuje být konceptualizováno (a to dokonce i v okamžiku své „přítomné“ analýzy) také jakožto *po*, jakožto posthistorie nebo dodatečný účinek něčeho, co v momentu reflexe ještě nebylo sepsáno.

U Benjaminova samotného nalezneme řadu přímých i nepřímých ozvuků a ozvěn figury *Nachleben*, které nám dohromady staví před oči něco jako úkol kritika. K různorodým uplatněním této figury patří Benjaminova koncepce *Nachleben* díla prostřednictvím jeho citování, podle které dílo přežívá právě tehdy, když jeho části byly izolovány a více či méně násilně vytrženy ze svého takzvaně původního kontextu, takže získávají význam ve zcela cizích, vždy nepředvídatelných souvislostech (což je osud, který sdílí veškerý jazyk coby systém iterace a iterovatelnosti). Formy *Nachleben* jsou rovněž přítomny mimo jiné v Benjaminových analýzách technické reprodukovatelnosti ve vizuálních médiích, jako jsou film a fotografie, v jeho zkoumání Brechtova epického divadla a jeho tendence činit gesta „citovatelnými“, a tak opakovatelnými v budoucích dílech anebo v urputném přežívání teologických motivů a myšlenkových figur i po zániku teologie jako kategorie porozumění. V „Úkolu překladatele“ obohacují *Nachleben* sémanticky blízké pojmy jako *Nachreifen* neboli „dozrávání“, dodatečné a postupné zrání jazyka; *Überleben*, „přežití“; a *Fortleben*, „pokračující život“. Tyto termíny označují strukturní osud řeči nahlížené z perspektivy jejího překladu a přeložitelnosti se zřetelem k požadavkům *reine Sprache*, čistého jazyka.⁶ Ono konkrétní *Nachleben*, jímž je *Überleben* textu, překládá a cituje jazyk coby jazyk, vlastně nás teprve nechává spatřit, co jazyk je, když přenáší jeden jazyk do jiného jazyka či jiného kontextu, kde může citovaný nebo přeložený text přežít, ale už ne jednoduše jako on sám.

⁶ Walter Benjamin: Die Aufgabe des Übersetzers, in: W. Benjamin: *Gesammelte Schriften*, ed. Rolf Tiedemann – Hermann Schweppenhäuser, Frankfurt am Main: Suhrkamp 1991, sv. 4, s. 9–21; Walter Benjamin: Úkol překladatele, in: W. Benjamin: *Teoretické pasáže*, přel. Martin Ritter, Praha: OIKOYMENH 2011, s. 58–68.

V této knize si vezmu Benjaminem zkoumané otázky za své východisko, ale nezastavím se u nich. Domnívám se, že rozmanité implikace přízračného *Nach* lze rozvinout pod záštitou obecnějšího a rozšířeného pojmu potomnosti, podle něhož to, co nahradilo nebo přežilo něco jiného, zůstává zavázáno právě tomu, co jím bylo vytlačeno či překonáno. Nemůže existovat žádné *po* bez dluhu, nepokojného vztahu, příznaků. Je to tato konstelace, k níž se přítomná kniha stále znovu vrací – z mnoha odlišných perspektiv, v různorodých konkrétních souvislostech a na různorodých příkladech, v různých médiích, v reakci na různé historické požadavky a ve vztahu ke konkrétním textům od celé řady heterogenních moderních spisovatelů, myslitelů a umělců, počínaje autory z 18. století, jako jsou Kant a Schiller, až po postavy z 20. století, jako jsou Franz Kafka, Ernst Bloch, Martin Heidegger, Theodor W. Adorno a Jacques Derrida. Třebaže si každý případ potomnosti podržuje jedinečnost, která odolává asimilaci ze strany jakéhokoli pojmového „systému“, zároveň s tím každý ztělesňuje specifickou myšlenkovou figuru – figuru následování, přicházení po –, jež nám dovolí osvětlit obecnější pojem potomnosti.

V textu „Pozdní příchod“, jedné z autobiograficky laděných miniatur, které Benjamin v *Berlínském dětství kolem devatenáct set* sestavil do lyrické konstelace, se subjektivního narativního hlasu najednou zmocňuje vzpomínka, v níž přichází ke slovu fundamentální zkušenost opožděnosti a potomnosti: „Hodiny na školním dvoře jako kdyby se mou vinou rozbily. Ukazovaly ‚pozdě‘. A dveřmi tříd, které jsem míjel, pronikalo na chodbu mumlání tajných porad. [...] Anebo naprosté ticho, jako kdyby na někoho čekali. Neslyšně jsem položil ruku na kliku. Na místo, kde jsem stál, pronikavě svítilo slunce.“ Benjamin pokračuje: „Jako kdyby mě nikdo nepoznával, ba jako kdyby mě nikdo ani neviděl. Učitel si na začátku hodiny vzal mé jméno, jako si peklo bere stín Petera Schlemihla. Už nikdy jsem neměl přijít na řadu. Tiše jsem pracoval až do zvonění. Ale nebylo v tom žádné požehnání.“⁷ Otázky časové zkušenosti

⁷ Walter Benjamin: *Berliner Kindheit um neunzehnhundert* (Fassung letzter Hand), in: W. Benjamin: *Gesammelte Schriften*, ed. Rolf Tiedemann – Hermann Schweppenhäuser, Frankfurt am Main: Suhrkamp 1991, sv. 7, s. 385–430,